

geloven opvatte, verdedigd en verstevigd. Het was een door niemand gewenste, maar toch door allen gecontinueerde toestand, die eerst door de schok van de Tweede Wereldoorlog werd doorbroken - hoewel alle in het besproken tijdvak ontstane richtingsorganisaties tot op de huidige dag zijn blijven bestaan. Hun bestaansrecht lag dus dieper verankerd dan in het strijdmotief en zelfs dan in de geslaagde reorganisatie. In de tijd der synthese waren zij tot stand gekomen vanuit een voor elk van deze levende stromingen wezenlijke bezinning op het eigen beginsel.

Het sociale vraagstuk

Men zou kunnen zeggen: uit de omstandigheid dat zelfs Hugo Visscher zich theoretisch en praktisch heeft beziggehouden met het diakenambt,¹² blijkt dat voor alle richtingen het sociale vraagstuk brandend was. In zekere zin was dit ook zo: rond de eeuwwisseling kon geen mens in heel Europa zich aan de klem van de sociale kwestie onttrekken. Daarvoor was deze direct in al zijn hevigheid en indirect door de socialistische agitatie te zeer voor ieder present. Toch moet ook iets anders vastgesteld worden: de hervormde synode heeft slechts zelden iets van zich laten horen, en hervormden behoorden, uitzonderingen daargelaten, niet tot de voortrekkers.

Tot de uitzonderingen behoorde, wederom op zijn zonderlinge manier, Louis Bähler, die - zijn voorliefde voor het oosten doet het al vermoeden - zich ook in de 'rein leven beweging' liet gelden, waarin langs een in wezen extravagante weg de samenleving verbeterd zou worden. Van meer belang zijn echter de predikanten en andere intellectuelen die zich bij het socialisme aansloten als consequentie van hun, doorgaans vrijzinnige, geloof. *De Blijde Wereld* was hun strijdvaardige tijdschrift.

Aan orthodoxe zijde moet vastgesteld worden dat het eerste Christelijke Sociale Congres nauwelijks op een ongelukkiger tijdstip in de Nederlandse protestantse kerkgeschiedenis gehouden had kunnen worden. Met alle doleantieperikelen nog vers in het geheugen zagen de meeste hervormden geen heil in een zozeer door Kuyper gedomineerde bijeenkomst. Slechts enkelen, ethisch van signatuur, zoals S. Ulfers, F. van Gheel Gildemeester en Hendrik Pierson, waagden het mee te doen. Merkwaardigerwijs bleef A.S. Talma wat op de achtergrond. Door Bronsveld, die in zijn Kroniek vrij veel aandacht aan het Congres besteedde, werden zij doodgezwegen.

12. B.J. Wiegeraad, *Hugo Visscher, 1864-1947*, (diss. Utrecht) Leiden 1991, 40-41 en 308-309 (lit. lijst).